Modern Nyelvoktatás 2021/3–4.
DOI: 10.51139/monye.2021.3-4.7.22

HELTAI PÁL

A fordítástudományi kutatási témák változása az 1990-es évektől napjainkig

A fordítástudomány hivatalosan 1972-től létezik, de az 1990-es évektől kezdve ugrásszerűen megnőtt a kutatások mennyisége, a kutatási területek és témák száma. Elméleti oldalról a legfontosabb hatások a kognitív nyelvészet, a kommunikációelmélet, a pszicholingvisztika, a neurolingvisztika és a szociológia felől érkeztek, míg gyakorlati oldalról a korpusznyelvészet fejlődése és a gyakorlati (szak)fordítás jellegét megváltoztató technológiai fejlődés játszotta a legfontosabb szerepet, és vezetett új kutatási területek megjelenéséhez. Ez a cikk bemutatja az új elméleti jellegű fejleményeket, a módszerekben és a technikai eszközökben történt változásokat, az új kutatási területeket és témákat. Kitér a különböző kutatási irányok kockázataira, a kockázatok elkerülésének lehetőségeire és a további kutatások lehetőségekre.

Kulcsszavak: fordításelmélet, kutatási módszerek, kutatási eszközök, kutatási témák, kockázatok

Bevezetés

A fordítástudomány rengeteget változott az utóbbi harminc évben. Egyre több önálló kutatási terület alakult ki, és egyre több téma vált kutatás tárgyává. Éppen ezért meglehetősen nehéz feladat a kutatási témák változásait egy rövid cikkben ismertetni: vagy csak a legfontosabb új kutatási területekről szólunk részletesen, de akkor nem adtunk képet az egészről, vagy minden új témát megemlítünk, de akkor az ismertetés felsorolásszerűvé válik.

Ebben a cikkben megpróbáltam a két lehetőség között egyensúlyozni, a második megközelítés túlsúlyával. Mivel az átfogó bemutatásra való törekvés nem adott lehetőséget arra, hogy kellő mélységben foglalkozzak egy-egy témával, igyekeztem irodalmi hivatkozásokkal pótolni a hiányzó magyarázatokat. Ezen belül súlyt fektettem arra, hogy az egyes témákról szóló magyar szakirodalomra is felhívjam a figyelmet.

A fordítástudomány kialakulása

Ha a fordítástudomány kutatási témáinak 1990 utáni változásait akarjuk felmérni, röviden szólnunk kell arról is, mi volt azt megelőzően.

A korábbi irodalomtudományi orientációt már a fordítástudomány 1972-es hivatalos kialakulása (ld. Holmes, 1988) előtt felváltotta a nyelvtudományi megközelítés, amely a strukturalista, illetve a szisztemikus nyelvészet alapján vizsgálta a fordítás kérdéseit[1], és a forrásnyelvi szöveg és a fordítás összehasonlítása alapján a nyelvi alapú fordítási stratégiákra irányította a figyelmet. Ebben az időben a félig-meddig

[1] A generatív nyelvészet hamar deklarálta, hogy nem tud a fordítás kérdéseihez hozzászólni.

kialakult, még nem egészen elismert, de már akkor szerteágazó fordítástudományt az alkalmazott nyelvészet részének tekintették.

Ahogy azonban a nyelvészet fejlődött, és megjelent a szövegnyelvészet és a pragmatika, kiderült, hogy a szűkebb értelemben vett nyelvi kérdések, illetve az eredeti szövegek és fordításuk kontrasztív nyelvészeti alapon történő vizsgálata nem magyarázza meg kielégítő módon a fordítás folyamatának és a fordított szövegeknek a sajátosságait. A fordítástudomány irányt váltott: előtérbe kerültek a kulturális, a pragmatikai és a szövegnyelvészeti szempontok, a funkcionális megközelítések (Snell-Hornby, 2006).

Mindemellett tovább élt és virágzott az irodalomtudományi megközelítés. Sorra jelentkeztek a műfordítás alapján kidolgozott fordítástudományi elméletek: a manipulációs iskola, a hermeneutikai megközelítés, a poliszisztéma-elmélet, a dekonstrukció, a posztkolonialista fordításelmélet, a fordítás mint újraírás, a narratíva-elmélet és a feminista fordításelmélet (Munday, 2012; House, 2013; Chesterman, 2018; Sohár, d.n.). Érdekes módon a fordításelmélet területén megmaradt az irodalomcentrikusság (Heltai, 2018), míg a fordítóképzés egyre inkább a szakfordítóképzés felé tolódott el.

Változások az 1990-es évektől kezdődően

Mint ahogy az előző részben láttuk, a fordítástudomány már az 1990-es évek előtt jelentős változásokon ment át, de az 1990-es évek elejétől kezdve – ismét csak külső változások nyomán – újabb változások jöttek. Elméleti oldalról a legfontosabb hatások a kognitív nyelvészet, a kommunikációelmélet, a pszicholingvisztika, a neurolingvisztika és a szociológia felől érkeztek, míg gyakorlati oldalról a korpusznyelvészet fejlődése és a gyakorlati (szak)fordítás jellegét megváltoztató technológiai fejlődés játszotta a legfontosabb szerepet, és vezetett új kutatási területek megjelenéséhez.

Vizsgáljuk meg tehát, milyen változások történtek az 1990-es évektől kezdődően a fordítástudományban az elmélet, a módszertan, a kutatási módszerek és eszközök, illetve a kutatott témák területén.

Változások az elméletben

Az 1990-es évektől kezdődően kevés új elmélet jelentkezett a fordítástudományban: a diskurzus-pragmatikai-kulturális fordulat (Snell-Hornby, 2006) már korábban megtörtént. Jelentős új irányzatnak tekinthetjük a kognitív tudományok, illetve a kommunikációelmélet alapján kidolgozott relevanciaelméleti megközelítést (Gutt, 1991). Ugyancsak a kognitív tudomány, továbbá a pszicholingvisztika és neurolingvisztika fejlődéséhez köthető a kognitív transzlatológia (Muñoz-Martin, 2010) kialakulása, amely elsősorban a fordítás folyamatának kutatásával foglalkozik. A fordítás folyamatának kutatásához kötődik a fordítás monitor modellje is (Englund Dimitrova, 2005; Tirkkonen-Condit, 2005; Mossop, 2003, 2005).

Részben új elméleti irányzatoknak tekinthetők a szociológiai indíttatású kutatások. Ezek már korábban is jelentkeztek, de ebben az időszakban felerősödtek, és ma már sokan a fordítástudomány szociológiai fordulatáról beszélnek. Ezek a kutatások a fordítástudományi elméletek szempontjából nem sok újat hoztak.

Új elméleti irányzatnak tekinthető az ökotranszlatológia is (Hu, 2020). Ez a kínai filozófiára épített irányzat a fordítást az ökológia perspektívájából tanulmányozza. Az

elmélet szerint a fordítók és a fordítások egy nagyobb (ökológiai) rendszer részei, és a fordítást ennek a rendszernek a keretében kell tanulmányozni. Ez az irányzat Kínán kívül még kevéssé ismert. Jó összefoglalást ad róla Dollerup (2013).

Van-e a fordításnak elmélete?

Bár a fordítástudományban vannak elméleti irányzatok, gyakran felvetődik az a kérdés, hogy van-e egyáltalán a fordításnak elmélete. Ha a fordítást kognitív tevékenységként értelmezzük, akkor jogos a kétség: az irodalmi fordítással kapcsolatos elméletek (például a poliszisztéma-elmélet) nem az így értelmezett fordítás elméletei. A fordítástudomány jeles képviselői elég borúlátóak ebben a tekintetben. Chesterman (2013, 2018) szerint a fordításnak nincs megfelelő meghatározása, és így nincs igazán elmélete sem. Jiménez-Crespo (2018, p. 40) a lokalizáció meghatározásának és a fordítástól való elhatárolásának nehézségét annak tulajdonítja, hogy nincs a fordításnak elfogadott meghatározása.

Hasonlóképpen vélekednek a kognitív fordítástudomány képviselői a fordítás folyamatának kutatásáról: szerintük még nincs meg az az egységes modell, amely ezt a kutatási irányzatot egységbe foghatná (Shreve & Angelone, 2010, p. 4; Halverson, 2009, p. 212).

A relevanciaelméleti megközelítést képviselő Gutt (1998) szerint a fordításnak nincs és nem is lehet elmélete, mert nincs egységes tárgya. Az ún. szolgáltató fordítást (ide sorolhatjuk a legtöbb szakfordítást is) – amely House (1997) szerint rejtett fordítás – nem tartja fordításnak, mert leíró nyelvhasználat, és nem attól nyeri a relevanciáját, hogy hasonlít egy másik szövegre, hanem a leírt tartalomtól. A tényleges fordítás interpretatív nyelvhasználat (egy meglevő szöveg értelmezése), amely azáltal válik relevánssá, hogy az eredeti szövegre utal. A fordítás hasonlít az eredetire, de a hasonlóság különböző mértékű lehet, és nincs természetes határ fordítás és nem-fordítás (például adaptálás) között; ugyanakkor a nyelven belüli fordítás is fordítás, mivel egy másik szöveget értelmez, arra hasonlít, és attól nyeri a relevanciáját. Tehát a fordítástudománynak ugyanúgy nincsen egységes tárgya, mint ahogy az égboltnak sincsen: bár látjuk az égboltot, valójában az égbolt nem egységes jelenség, tudományosan nem vizsgálható: nem lenne értelme létrehozni egy „égbolttudományt” (*„skyology”*). A relevancia-elmélet alapján arra a következtetésre jut, hogy a fordítás elméleti kérdéseinek magyarázata csak kívülről jöhet, a kommunikációelmélet felől (Gutt, 2005). Ugyanezt a következtetést vonja le a tolmácsolással kapcsolatban Setton (2005).

Technológiai és módszertani változások

A technikai fejlődés nyomán egyrészt a kutatásban, másrészt a gyakorlati fordításban új eszközök jelentek meg. Az 1990-es években sok új technikai eszközzel gazdagodott a fordítás folyamatának vizsgálata. A pszicholingvisztikában és a neurolingvisztikában alkalmazott kísérleti eszközök megjelentek a fordítástudományi kutatásokban is. A hangosgondolkodási jegyzőkönyveket felváltották a szemmozgáskövető eszközök (*eye-tracking technology*), a pupillometria, a képernyő változtatásainak rögzítése (*screen recording*), a képalkotó módszerek, az agyi tevékenységet vizsgáló eszközök

(PET, fMRA, EEG, ERP, ERS, ERD, TMS[2]). A fordítástudomány saját fejlesztésének tekinthető a billentyűaktivitás rögzítése, a *Translog* (Jacobsen, 1999) és hasonló számítógépes programok. Muñoz-Martín (2010) szerint ezekkel az eszközökkel a fordításifolyamat-kutatások (*TPR, translation process research*) egzaktabbá váltak, és ebben kiemelkedő szerepe volt a módszertani újításoknak. A kognitív transzlatológia úton van a pszicholingvisztikához hasonló kísérletes tudománnyá váláshoz.

A technikai változások másik nagy csoportja a fordítási korpuszok létrehozásához kötődik. Ez az új eszköz módszertani változásokat is hozott. Lehetővé vált a fordítás produktumának, a fordított szöveg sajátosságainak nagy mennyiségű adaton történő elemzése, és ma már szövegelemzést csakis korpuszok alapján végeznek. További változás, hogy a mennyiségi adatok feldolgozásához statisztikai módszerek váltak szükségessé, így a statisztikai elemzés ma már elengedhetetlen része a fordítástudományi kutatásoknak.

A szakfordítói gyakorlatban bekövetkezett számítástechnikai fejlődés, a fordítói memóriák, a terminológiabankok és más adatbázisok használata, a gépi fordítás fejlődése és egyre kiterjedtebb használata nemcsak a fordítói gyakorlatban és a fordítóképzésben hozott változásokat, hanem a kutatásban is: maga az eszközhasználat hatása vált kutatási témává. Ezzel a következő részben foglalkozunk.

Változások a vizsgálatok hatókörében, a kutatási témákban

Az 1990 óta eltelt időszakban a fordítástudomány kutatási területei és témái gombamódra szaporodtak. A mennyiségi növekedés csak kisebb részben tudható be a fordításelmélet fejlődésének, nagyobb részt a technikai és módszertani változásoknak, és még inkább a társadalmi és gazdasági átalakulásoknak, a fordítás különböző területeken történő fontossá válásának köszönhető. Olyan sok új fordítási és tolmácsolási forma jelent meg, illetve került előtérbe, hogy ebben a részben valójában csak felsorolni tudjuk ezeket (és azt is a teljesség igénye nélkül). A fordítástudomány szerteágazó fejlődését jelzi a kézikönyvek szaporodó száma, és a fordítástudomány rendbetételét célzó, Holmes térképét meghaladni kívánó újabb ontológiák (Baker, 1998; Williams & Chesterman, 2002; Doorslaer, 2005; Vandepitte, 2008; Baker & Saldanha, 2009; Malmkjær & Windle, 2011; Baker & Saldanha, 2020).

Az alábbiakban nem kívánok az új kutatási témákról egy teljes listát és szigorú kritériumok alapján felállított osztályozást közölni, csupán az általam legfontosabbnak tartott területekről, illetve témákról szólok röviden.

Tolmácsolástudomány

A tolmácsolástudomány, amelyet a fordítástudományon belül többé-kevésbé önálló diszciplínának tekinthetünk, valójában az 1990-es években alakult ki. Már korábban is voltak tolmácsolással kapcsolatos kutatások, de Gile (1995) szerint ezek még a „tudományelőtti" korszakhoz tartoztak. Az 1970-es években a párizsi iskola által kidolgozott interpretatív elmélet főleg a tolmácsképzést szolgálta, és sok tekintetben korlátozott volt. Az irányzat képviselői csak a konferenciatolmácsolást vizsgálták,

[2] pozitron emissziós tomográfia; funkcionális mágneses rezonancia; elektroenkefalográfia; eseményfüggő potenciálok; eseményfüggő szinkronizáció; transzkraniális mágneses stimuláció; ld. Heltai 2014)

és a kutatásból határozottan kizárták a pszicholingvisztikát és a nyelvészetet (Gile, 2009). A tolmácsolástudomány mint tudományos, vagy legalábbis tudományosságra törekvő diszciplína később alakult ki. Gile szerint az 1980-as évek végén és az 1990-es években paradigmaváltás történt, a publikációk száma ugrásszerűen megnőtt, a konferenciatolmácsoláson kívül egy sor új területre terjesztették ki a kutatást (szinkrontolmácsolás, közösségi tolmácsolás, nem-professzionális tolmácsolás, jelnyelvi tolmácsolás stb.), amelyek maguk is további ágakra bomlanak. Jelentős fejlődés történt a kutatásmódszertanban is, a korábbi anekdotákon és szubjektív megfigyeléseken alapuló esszéket felváltották a pszicholingvisztikai és neurolingvisztikai módszereket és eszközöket használó kutatások (Horváth, 2021). A tolmácsolástudományi témákat egészében a fordítástudomány új kutatási témái közé sorolhatjuk.

Audiovizuális fordítás

Az audiovizuális fordítás kutatása is az 1990-es évektől vett lendületet. A tolmácsoláshoz hasonlóan korábban csak elszórtan jelent meg egy-egy tanulmány, míg az 1990-es években ugrásszerűen nőtt az ilyen témájú kutatások tárgya (Diaz Cintas, 2009). A legtöbb kutatás a szinkronfordításra és a feliratozásra irányul, de teljesen új területek is jelentkeztek, mint például az audioleírás.

A film- és tv-fordításon kívül tágabb értelemben az audiovizuális fordításhoz sorolhatjuk a képregényfordítást, továbbá a színházi fordítást, sőt az operafordítást is. Az igények változásával kapcsolatos az utóbbi iránti érdeklődés: míg korábban az operaközönség nyugodtan végighallgatta az idegen nyelvű előadásokat, és nem törődött azzal, hogy nem érti a szöveget, az utóbbi évtizedekben igényli a fordítást, ami a zene és a szöveg összehangolásának bonyolult kérdéseit veti fel (Bozsik, 2016, 2018).

Fordítás és számítógépes technológia

A számítástechnika és az internet fejlődésével az 1990-es években a fordítástudományi kutatásokban megjelentek egyrészt a korpuszalapú fordításkutatással (ami nem egy egységes kutatási terület, inkább módszer), másrészt a fordítástámogató eszközökkel és a gépi fordítással kapcsolatos témák. A korpuszalapú fordításkutatás legjelentősebb területe kétségkívül a fordított szövegek sajátosságainak vizsgálata, többek között a fordítási univerzálék kutatása, amely az 1990-es években Baker (1993) sokat idézett cikke nyomán indult. A korpuszokkal kapcsolatos kutatások témái között jelentős helyet foglalnak el a technikai jellegű kérdések, például a korpuszépítés különböző aspektusai. A gépi fordítás használata sok elméletileg is jelentős kutatási kérdést vetett fel: ilyenek a fordítás minőségének, minőségi szintjeinek és (minimális) használhatóságának, a minőségi követelmények változásának, a nagyobb hibatűrésnek a kérdései. Kiemelkedő helyet foglalnak el a gépi fordítás kutatásában az utószerkesztés kérdései: a hibajavítás gazdaságossága, az utószerkesztés minőségi szintjei a kliens igényeitől függően (gyors, minimális utószerkesztés és teljes, maximális utószerkesztés; ld. Varga, 2011). Jelentőssé vált a lektori kompetencia kutatása (Mossop, 2001; Horváth, 2009, 2011; Robin, 2015a, 2015b, 2017b; Bisiada, 2019). További kutatási témákat szolgáltat a technológia és a gépi segédeszközök hatása a fordítóképzésre és a fordítói munkára. Ez utóbbival kapcsolatban egyre több figyelem fordult a fordító személye

felé is, és megszaporodtak a fordításszociológiához sorolható tanulmányok. A szakfordítói munka szervezési oldalával kapcsolatosan vizsgálat tárgyává vált többek között a projekt-menedzsment (Földes, 2015) és az ún. vendormenedzsment (Wagner, 2015) is. Önálló kutatási területté fejlődött a lokalizáció (szoftver-honosítás, weblokalizáció, játéklokalizáció, marketing szövegek honosítása) és a weblapfordítás is.

Nem-professzionális fordítás

Mivel egyre több fordítást nem képzett fordítók végeznek, a kutatásban is megjelent a nem-professzionális fordítás kérdésköre (Antonini et al., 2017; Paksy, 2019). Ide sorolhatjuk az ún. child language brokering (a bevándorlók gyermekei általi tolmácsolás a szüleik számára; ld. Orellana, 2017) kutatását, amelynek a tolmácsolástudományon belül jelentős irodalma van, továbbá az audiovizuális fordítás egyik fajtáját, a rajongói feliratfordítást (*fansubbing*) és a japán manga képregények fordítását (*scanlation*)[3].

Tágabb értelemben az amatőr fordításhoz sorolhatjuk a sajtófordítást, amelyet jellemzően nem professzionális fordítók végeznek (Zachar, 2018), és amely a hírszövegek szerkesztési folyamatába beágyazva többnyire a fordítás és az adaptáció határán mozog. Ehhez hasonló a „transediting", többnyire rossz minőségű szövegek egyidejű fordítása és szerkesztése (Mossop, 2003). A sajtófordítás kutatása egészen új témája a fordítástudománynak, csak a 21. század elejétől jelent meg.

Transzkreáció

A transzkreáció hasonlít a sajtófordításra, de nem sorolható az amatőr fordítás kategóriájába. Röviden meghatározva kreatív marketingfordítást jelent. Kovács (2018, p. 159) szerint a transzkreáció terminust „Az 1990-es években nemzetközi ügyfelekkel rendelkező reklám- és marketingügynökségek kezdték el használni arra, hogy megkülönböztessék a fordítástól, mivel érvelésük szerint egy termék forrásnyelvi kultúrán kívüli reklámozása vagy piacra dobása többet igényel a puszta fordításnál".
Itt megjegyezzük, hogy Chesterman (2018) szerint azok a fordítási területek, amelyek új névvel jelentkeznek, nem feltétlenül újak.

Fordításoktatás és fordítói kompetencia

A fordítói kompetencia vizsgálata az ún. természetes fordítással kapcsolatban már 1990 előtt elkezdődött, de valójában csak az 1990-es, majd a 2000-es évektől kezdődően vett lendületet. Az 1990-es években a képzés igényei egyre sürgetőbbé tették annak meghatározását, mi az a tudás, illetve kompetencia, amelyet a képzésben résztvevőknek el kell sajátítaniuk, és hogyan kell az oktatást ennek a célnak megfelelően tervezni.

A kompetenciamodellek követték a gyakorlat változásait: mivel a fordítóképzésben előtérbe került szakfordítás, a fordítási kompetencia középpontjába a transzfer helyett a fordításszolgáltatási kompetencia került. Míg a PACTE-modellben (2003, 2005) a stratégiai kompetencia, az EMT (2009) modelljében már a fordításszolgáltatási kompetencia van a középpontban. A szakfordítói kompetenciának a CAT-eszközök

[3] A *fansubbing* rajzfilmek amatőr feliratozására vonatkozik, a *scanlation* képregények beszkennelését, fordítását és interneten való megosztását jelenti.

használata és a terminológiai kompetencia is fontos összetevői (Fischer, 2021). Mint már említettük, a gépi fordítás elterjedése növelte a lektori kompetencia kutatásának jelentőségét is.

A fordítói kompetencia kutatásának ma már gazdag szakirodalma van Magyarországon is (ld. például Lesznyák, 2007; Horváth, 2015; Kóbor & Csikai, 2017; Dróth, 2018).

Irodalmi fordítás

Az irodalomtudományhoz kapcsolódó fordításkutatás továbbra is elkülönül a nyelvészeti alapú fordítástudományi kutatásoktól. Az utóbbin belül is vannak azonban olyan témák, amelyek az utóbbi három évtized során kiemelt figyelmet kaptak a nyelvészeti fordítástudományban is. Ezek közé tartozik az újrafordítás (újrafordítási hipotézis; ld. többek között Berman, 1990; Venuti, 2004, Brownlie, 2006; Koskinen & Paloposki, 2010; Vándor, 2009; Laszkács, 2020). Jelentős nőtt az érdeklődés az önfordítás témája iránt is. Egészen új témaként jelent meg a fordítók és tolmácsok megjelenítése irodalmi művekben (*transfiction*; ld. Sereg, 2015). Figyelemre méltó, hogy az utóbbi időben a műfordítási kompetencia kutatása is megindult (ld. Pusztai-Varga, 2018).

Többnyelvűség és fordítás, fordításpolitika, nyelvek kölcsönhatása

A többnyelvűség és a fordítás kapcsolatának kutatása már jóval a 90-es évek előtt megkezdődött: kutatták a többnyelvű irodalmi művek fordítását, később a posztkoloniális irodalom és a fordítás kapcsolatát. Egészen új terület viszont a *kulturális visszafordítás* kutatása. Ez olyan szövegek fordítását jelenti, amelyeknél a szöveg nyelve nem esik egybe a szöveg kulturális hátterével, és a kulturálisan kötött kifejezések nem a forrásnyelvi kultúrához kötődnek. Ilyen kulturális visszafordítást képviselnek azoknak az eredetileg angolul írt regényeknek és memoároknak a kínai fordításai, amelyeket Amerikában élő kínai szerzők írtak, és vagy Kínáról szólnak, vagy az Amerikában élő kínai közösségről (Wang, 2009, 2015; Tu & Li, 2017). Magyarországról is írtak regényeket angolul; ezeknek a magyarra fordítása új szempontokat vet fel a honosítás és az idegenítés fogalmával kapcsolatban (Klaudy & Heltai, 2020).

Elméleti jellegű a kontaktjelenségek és a fordítás hasonlóságainak tanulmányozása, így például a fordítási univerzálék területén (Lanstyák & Heltai, 2012). A többnyelvű országok, etnikai kisebbségek, a multinacionális szervezetek és vállalatok működésével kapcsolatban előtérbe kerültek a fordításpolitikai kérdések is (Meylaerts, 2010). A többnyelvűség egyik új szociolingvisztikai elmélete (a transzlingválás) és a fordítás kapcsolata is kutatás tárgya lett (Laviosa, 2019). Ez egyelőre inkább a pedagógiai alkalmazásokra koncentrál.

Intralingvális fordítás

Az elméleti változásokkal és a gyakorlati szükségletekkel egyaránt kapcsolatos a nyelven belüli fordítás kutatása. Az intralingvális fordítás fogalmát már Jakobson (1959) is felvetette, majd Gutt (1991) hívta rá fel újból a figyelmet, de igazából csak az utóbbi két-három évtizedben vált jelentős kutatási területté és konferenciák témájává. Bár elméleti szempontból vitatható az intralingvális fordítás (Mossop, 2016), gyakorlati jelentősége vitathatatlan. Itt csak két példát említek.

Zethsen (2018) szerint a betegeknek joguk van elolvasni a rájuk vonatkozó dokumentumokat, de mivel ezeket nem értik, szükség van ezek hétköznapi nyelvre történő fordítására, és intralingvális fordítóképzésre is. Dobos (2010, 2015) a jogi szaknyelv intralingvális fordításának kérdéseit tanulmányozva megállapítja, hogy a bírósági eljárások során egy sor nyelven belüli fordításra kerül sor, így például a rendőrségi jegyzőkönyvek a kihallgatott személyek szóbeli, hétköznapi szövegét fordítják le hivatalos, jogi nyelvre.

A fordítás szociológiai fordulata: fordítótudomány

A fordítás nem csak nyelvekről, szövegekről, kognitív folyamatokról szól. A fordítás társadalmilag meghatározott cselekvés (*situated cognitive act*), amelyben szerepe van a fordító habitusának, ideológiájának, munkakörülményeinek, a hatalmi és presztizsviszonyoknak, külső ideológiai kényszereknek. A fordítás kognitív aktusa mindig egy szélesebb, szociológiai kontextusban történik (Chesterman, 2013).

A fordítás társadalmi meghatározottságát már Holz-Mänttäri (1984) felismerte. Az utóbbi évtizedben, mint már az előzőekben említettem, a gyakorlat változása nyomán a kutatásban is előtérbe került a „fordítótudomány", amelynek tárgya fordító személye, habitusa, munkahelye, munkakörülményei, a munkahelyi folyamatok ergonómiája, az intézményi fordítás kérdései, a fordító presztízse, társadalmi helyzete, megbecsültsége, megelégedettsége. A technikai fejlődés következtében látványosan megváltozott a fordítói munka, a magányos fordítót felváltotta a csoportos fordítás, létrejöttek internetes fordítói csoportok, fordítói blogok stb. Ezek az új kutatási témák magukkal hozták a szociológiai módszerek beáramlását; főleg a kérdőíves felmérések terjedtek el. Egyesek a fordítás szociológiai fordulatól beszélnek, és ha a megjelenő cikkek mennyiségét nézzük, van ebben a megállapításban némi igazság.

A fordításszociológia másik nagy területe a fordítás és ideológia kapcsolatát vizsgálja. Ez az irányzat gyakorlatilag a kritikai diskurzuselemzést importálja a fordítástudományba, és nyíltan „elkötelezett" a társadalmi igazságosság mellett. Fő képviselői szerint a fordító és a fordítástudomány feladata a rasszizmus, a kulturális nárcizmus és imperializmus elleni küzdelem, az „etnocentrikus erőszak" megszüntetése. Alaptétele, hogy a jelentés nem rögzített, és a fordítás során a fordító ideológiákat közvetít, vagy saját ideológiáját követi. Szerepet játszik a fordító habitusa (Bourdieu, 1972), de külső tényezők is. A fordításszociológiának ehhez a vonulatához tartozik a fordítás és a cenzúra kérdéseinek tanulmányozása, és tágabb értelemben a fordítói és tolmácsolási etika, valamint a fordítás és tolmácsolás története.

Mozgó határok

A fordítástudomány már a kezdetektől erősen támaszkodott más tudományok eredményeire, jellemző rá az interdiszciplinaritás. Az 1990-es évek óta a különböző tudományágakkal való együttműködés nyomán egy sor új határterület alakult és alakul ki. Az új határterületekről (például nyelvpolitika és nyelvtervezés, illetve fordításpolitika, történettudomány és fordítás, ezen belül hadtörténet és fordítás, bioszemiotika és fordítás, adaptáció és a fordítás, multilingvalizmus és a fordítás, gender-tanulmányok és fordítás stb.) kapcsolatairól nyújt hasznos információt Gambier & Doorslaer (2016; ld. még Robin, 2017a). Megjegyzik, hogy az eddigiekben a fordítástudomány más tudományterüle-

tek eredményeit „fogyasztotta”, és jó lenne, ha az interdiszciplinaritás kétirányúvá válna, más tudományterületek is hasznosítanák a fordítástudomány eredményeit.

A határok más értelemben is változnak, mozognak: Dam et al. (2018) szerint az egyes fordítási típusok közötti határok is elmosódnak. Így például Jiménez-Crespo (2018) szerint elmosódik a határ fordítás és lokalizáció között. Jacobsen (2018) szerint a fordítás egyre inkább utószerkesztéssé és lektorálássá válik, így ezeket nem lehet egymástól és a fordítástól elhatárolni. A professzionális és nem-professzionális fordítás közötti (Horváth, 2015), továbbá az irodalmi és nem-irodalmi fordítás közötti határ ugyanígy mozog, és átfedés van fordítás és terminológiai munka között is (Tamás, 2015; Fóris, 2020).

Kockázatok

Klaudy (1999) szerint a fordítástudomány minden, a fordítással összefüggő kérdéssel foglalkozik: a fordítás folyamatával, a fordított szöveggel, a fordítói munka szervezési kérdéseivel, a fordítói foglalkozás szociológiai oldalaival stb. Ma ez különösen igaz. Amint az előzőekben láttuk, a fordítástudomány egyre újabb területekre terjeszti ki kutatásait, és az új módszerek és technikai lehetőségek nyomán szintén újabb kutatási területek nyílnak meg.

Az új módszerek térhódítása és a határok kitágulása azonban kockázatokkal jár. A legfőbb kockázat az, hogy a fordítástudomány – amely eddig sem volt valami egységes tudományterület – tovább fragmentálódik (Gambier & Doorslaer, 2016), és ez a fordítástudomány önállóságának elvesztésével járhat. Egyre több az elágazás, egyre nagyobb a széttagoltság, amit jelez az a tény is, hogy Holmes „térképét” egyre újabb és újabb revízióknak kell alávetni. Vandepitte (2008) elképzelése szerint a fordítástudományt cél, módszer és tárgy szerint kellene felosztani (küszöbölve Holmes térképének következetlenségeit), és ebben a felosztásban helyezi el az új kutatási területeket. Tezaurusz, illetve ontológia jellegű felosztásában a *cél* szerint a fordítástudományi kutatás leíró, magyarázó és prediktív lehet; *módszer* szerint induktív (korpuszalapú), deduktív és kísérleti, míg *tárgy* szerint okorientált, diskurzusorientált, folyamatorientált és eredményorientált.

A korpusznyelvészeti, pszicholingvisztikai eszközök és módszerek importálásának kockázatai

Kétségtelen, hogy a korpuszok használata jelentős mértékben megnövelte a fordítástudomány lehetőségeit, ugyanakkor a vizsgálatokat korlátozza az a tény, hogy a számítógép csak azokat a kérdéseket tudja vizsgálni, amelyek valamilyen nyelvi formához köthetők. Az elszigetelt egységek, a formához köthető jelenségek kutatása a pszicholingvisztikai módszereket alkalmazó kutatásokra is jellemző. Az utóbbi időben azonban a pszicholingvisztikában megjelent az a felismerés, hogy a természetes szituációkban zajló nyelvhasználat alapvetően eltér attól a nyelvhasználattól, amelyet egy-egy stimulussal váltunk ki kísérleti helyzetben, és az egyes elemek vizsgálatán alapuló (*item-based*) módszer egyoldalúsághoz vezet (de Bot, 2012). Ugyanez érvényes a fordítástudományra is. Az egyes elemek vizsgálata ugyan számszerűsíthető eredményeket hozhat, de közben a szövegszintű jelenségek háttérbe szorulnak, és a kutatható kérdések köre korlátozódik (House, 2013; Heltai, 2014). Az új módszerekkel elért eredmények objektívebbeknek

tűnhetnek, de nem szabad elfelejtkezni arról sem, hogy az indirekt módszerekkel elért eredmények értelmezése továbbra is szubjektív (House 2013; Heltai 2014).

A korpuszalapú kutatások másik kockázata, hogy a fordítástudomány elsodródik a technikai részletek (például a korpuszépítés kérdéseinek) kutatása felé.

A szociológiaorientált kutatások kockázatai

A szociológiaorientált kutatások egyik ága (a fordítói munka körülményeivel, a munkaszervezési kérdésekkel, a fordító presztízsével, megelégedettségével stb. foglalkozó kutatások) fontos a fordítás gyakorlata számára, de kétséges, hogy valóban a fordítástudományhoz tartozik-e, mennyiben járul hozzá a fordítástudomány központi kérdéseinek tisztázásához. Kétségtelenül érdekes tudni, hogy a fordítói díjjal kitüntetettek között és a díjazásról döntő bizottságokban milyen a férfi, illetve női fordítók aránya (a transzneműekről és más identitásokról nem is beszélve), de a jelen szerző számára úgy tűnik, hogy ez inkább szociológiai, mint fordítástudományi kérdés. Ilyen esetekben a fordításkutatóban felmerül a kérdés, hogy az adott témának van-e bármi jelentősége a fordítás elméleti és gyakorlati kérdéseinek szempontjából (Heltai, 2019).

További kockázat az ilyen kutatásoknál, hogy a kérdőíves módszer alkalmazása (amelynek megbízhatósága, objektivitása sokszor kétségbe vonható) sokkal könnyebbnek tűnik, mint más módszerek alkalmazása. Ha például meg akarjuk tudni, hogy mennyiben volt hasznos egy bizonyos tantárgy (mondjuk az interkulturális kommunikáció) bevezetése a fordítóképzésben, sokkal egyszerűbb kérdőíves felmérésben megkérdezni a hallgatókat, mennyire tartották hasznosnak a tárgyat, mint a hallgatói teljesítmények vizsgálatával mérni le a tárgy hasznosságát.

A szociológiaorientált kutatások másik ága (hatalmi viszonyok, ideológia a fordításban) szintén átviheti a kutatót egy másik területre, a politikai aktivitás területére. Ennek az aktivista irányzatnak a képviselői minden fordításban a hatalom és az ideológia kérdéseit keresik. Venuti (1995) szerint a fordítónak az idegenítő megoldásokat kell előnyben részesítenie a honosítással szemben, arra kell törekednie, hogy aláássa (*subvert, undermine*) a létező társadalmi rendet, hogy küzdjön az etnorasszista megközelítések ellen (vö. Snell-Hornby, 2006, p. 146; Baumgarten & Cornellá-Detrell, 2019). Kiválóan foglalja össze ezt a megközelítést Sohár (dátum nélkül):

> Lawrence Venuti (1995) *The Translator's Invisibility* c. könyvében elutasítja a tisztán leíró fordításkutatást, számára már a döntés, hogy valaki egy ennyire periférikus területet választ tanulmányozásra, mint amilyen a fordítás, önmagában ellenzéki cselekedet. Politikai elkötelezettséget vár el a fordítótól, valamint a szöveg idegenségének megőrzését, ellenállást a befogadó kultúrával szemben.

Az elkötelezett, aktivista megközelítések azzal a hátránnyal járnak, hogy visszahozzák a preskriptivitást a fordítástudományba, és a politikai elkötelezettség nem teszi lehetővé a kritikai szemléletet (Brownlie 2009). Chesterman (2006) szerint a hatalmi viszonyok fontosak, de nem foglalnak el központi helyet a fordítás folyamatában. Ráadásul a neomarxista szociológiai zsargon importálása a fordítástudományba azt a kockázatot is rejti, hogy egyesek a szociológiai zsargon használatával kívánják a tudományosság látszatát kelteni, és mivel mások nem értik, elfogadják a fordítástudomány szempontjából irreleváns

vagy megalapozatlan eredményeket is (Heltai, 2019). Végeredményben a fordítás szociológiai kérdéseivel foglalkozó kutatások, bár sok értékes és érdekes adatot szolgáltatnak, megítélésem szerint távolítják a fordítástudományt a fordítás alapvető kérdéseitől.

A kockázatok ellensúlyozása

Többek szerint az egyoldalúság kiküszöbölésére több módszer együttes alkalmazására van szükség. Hansen (2010) szerint például a folyamatkutatásban alkalmazott módszereket össze kell kapcsolni a fordított szöveg tanulmányozásával: a szünetek és a szemfixációk vizsgálatát össze kellene kötni a szöveg minőségének, továbbá a rendelkezésre álló idővel történő gazdálkodásnak a vizsgálatával. Alves (2003) a háromszögelés módszerét ajánlja. Angelone (2010) szerint olyan kísérleteket kell tervezni, amelyeknek világosan meghatározott fordításkutatási célja van.

További lehetséges kutatási irányok

A fent jelzett kihívások ellenére úgy gondolom, hogy az utóbbi három évtizedben megjelent kutatási témák sok ígéretes lehetőséget rejtenek magukban. Itt nincs lehetőségem megvizsgálni az összes lehetséges kutatási irányt, csupán néhányat említek.

A fordítástudomány keveset vizsgálta eddig a fordított szövegek feldolgozásának kérdéseit. Míg az irodalomtudomány foglalkozik a műfordítások recepciójával, a fordítástudományban inkább csak hivatkoznak a könnyebb vagy nehezebb feldolgozásra, de az empirikus kutatások hiányoznak. A fordítás folyamatának vizsgálata során például vizsgálni lehetne, hogy a különböző megoldások keresése, illetve megtalálása hogyan hat *a fordító feldolgozási erőfeszítésére.* Keveset foglalkozunk a *fordított szövegek feldolgozásának kérdéseivel,* különböző minőségű fordítások és a gépi fordítás recepciójával, a hibatolerancia kérdésével, azzal, hogyan hatnak az interferencia különböző típusai a feldolgozásra, megértésre (ld. O'Brien, 2010). Érdemes lenne megvizsgálni, hogy a kollokációknak a fordításban megjelenő eltérő disztribúciója, ami a fordított szövegekre jellemző, hogyan befolyásolja a feldolgozást. Az explicitáció kérdését is fontos lenne vizsgálni ebből a szempontból: mennyiben könnyebb (ha könnyebb) az explicitebb kifejezések feldolgozása, mint az implicit, következtetést igénylő kifejezéseké. A feldolgozás kérdései fontosak lehetnek a kulturálisan kötött kifejezések esetében is.

Jelentős további kutatási lehetőségek vannak a fordítás és többnyelvűség területén is. Az 1950-es években a fordítástudomány szoros kapcsolatban volt a kontaktnyelvészettel. Az utóbbi időben újra erősödtek ezek a kapcsolatok, amit jeleznek például a Hamburgi Egyetemen a Juliane House által irányított kutatások, amelyek többek között az vizsgálják, hogyan változnak a német üzleti kommunikációs normák az angol nyelv hatására, és hogy ebben milyen szerepet játszik a fordítás (Becher et al., 2007). A transzlingválás és a fordítás kapcsolatának vizsgálata is további kutatásokra vár – már van folyóirat, amely ilyen kérdésekkel foglalkozik (*Translation and Translanguaging in Multilingual Contexts*).

A divatos új irányzatok kockázataival számolni kell, de a kockázatok elkerülhetők, ha a fordítás kérdéseinek vizsgálata során nem csupán adatokat gyűjtünk, hanem megkíséreljük az adatok értelmezését is. Ehhez természetesen megfelelő elméleti keret kell, és úgy tűnik, bármennyire is önálló tudományos diszciplína a fordítástudomány, az eredmények értelmezésében továbbra is más tudományágakra kell támaszkodnia.

IRODALOM

Alves, F. (2003, Ed.). *Triangulating translation: Perspectives in process oriented research.* John Benjamins. https://doi.org/10.1075/btl.45

Antonini, R. Cirillo, L., Rossato, L. & Torresi, I. (2017, Eds.). *Non-professional Interpreting and Translation.* John Benjamins. https://doi.org/10.1075/btl.129

Baker, M. (1993). Corpus Linguistics and Translation Studies: Implications and Applications. In Baker, M., Gill, F. & Tognini-Bonelli, E. (Eds.), *Text and Technology: In Honour of John Sinclair* (pp. 233–250). John Benjamins. https://doi.org/10.1075/z.64

Baker, M. (1998). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies.* Routledge.

Baker, M. & Saldanha, G. (2009, Eds.). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies, 2nd edition* (pp. 77–81). Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203872062

Baker, M. & Saldanha, G. (2020) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies, 3rd*) Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315678627

Baumgarten S. & Jordi Cornellà-Detrell (Eds.), *Translation and Global Spaces of Power.* Multilingual Matters.

Becher, V., House, J. & Kranich, S. (2007). Divergence and convergence of communicative norms through language contact in translation. In Braunmüller, K. & House, J. (Eds.), *Convergence and Divergence in Language Contact Situations* (125–152). John Benjamins. https://doi.org/10.1075/hsm.8.06bec

Berman, A. (1990). La retraduction comme espace de la traduction. Palimpsestes Retraduire, 4, 1–7. https://doi.org/10.4000/palimpsestes.596

Bisiada, M. (2019). Translated Language or Edited Language? A Study of Passive Constructions in Translation Manuscripts and their Published Versions. *Across Languages and Cultures, 20*(1), 35–56. https://doi.org/10.1556/084.2019.20.1.2

Bourdieu, P. (1972). *Esquisse d'une théorie de la pratique.* Librairie Droz. https://doi.org/10.3917/droz.bourd.1972.01

Bozsik, Gy. (2016). *A lexikai kohézió és az énekelhetőség vizsgálata operaszövegek fordításában.* Doktori disszertáció. ELTE.

Bozsik, Gy. (2018). Operafordítás – lehetetlen küldetés? In Robin, E. & Zachar, V. (Eds.), *Fordítástudomány ma és holnap* (pp. 19–41). L'Harmattan Kiadó.

Brownlie, S. (2006). Narrative Theory and Retranslation Theory. *Across Languages and Cultures, 7*(2), 145–171. https://doi.org/10.1556/Acr.7.2006.2.1

Brownlie, S. (2009). Descriptive vs. committed approaches. In Baker, M. & Saldanha, G. (Eds.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies, 2nd edition* (77–81). Routledge.

Chesterman, A. (2006). Models of what processes. *Translation and Interpreting Studies, 8*(2), 155–168. Reprinted in Chesterman, A. (2017). *Reflections on translation theory. Selected papers 1993 – 2014* (pp. 331–343). John Benjamins. https://doi.org/10.1075/btl.132

Chesterman, A. (2013). Models of what processes. *Translation and Interpreting Studies, 8*(2), 155–168. Reprinted in Chesterman, A. (2017). *Reflections on translation theory. Selected papers 1993 – 2014* (pp. 331–343). John Benjamins. https://doi.org/10.1075/btl.132

Chesterman, A. (2019). Moving Conceptual Boundaries: So What? In: Dam, H. V., Brøgger, M. N. & Zethsen, K. K. (Eds.), *Moving Boundaries in Translation Studies* (pp. 15–25). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315121871-2

Dam, H. V., Brøgger, M. N. & Zethsen, K. K. (Eds.), (2019). *Moving Boundaries in Translation Studies.* Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315121871

de Bot, K. (2012). The end of psycholinguistics as we know it? It's about time! In Navracsics, J. & Szabó, D. (Eds.), *A mentális folyamatok a nyelvi feldolgozásban. Pszicholingvisztikai tanulmányok III. Mental procedures in Language Processing. Studies in Psycholinguistics 3* (13–22). Tinta Könyvkiadó.

Diaz Cintas, J. (2009). *New Trends in Audiovisual translation*. Multilingual Matters. https://doi.org/10.21832/9781847691552

Dobos, Cs. (2010). Élőbeszéd és diskurzusrögzítés a tárgyalóteremben. In Szabó, M. (Ed.), *Nyelvében a jog: Nyelvhasználat a jogi eljárásban* (pp. 193–227). Bíbor Kiadó.

Dobos, Cs. (2015). Nyelven belüli fordítás és tisztességes jogi eljárás. In Szabó, M. (Ed.), *A jog nyelvi dimenziója* (pp. 215–226). Bíbor Kiadó. https://doi.org/10.1556/084.2018.19.1.4

Dollerup, C. (2013). *An Introduction to Eco-Translatology: a Chinese Approach to Translation*. (Edited version of a lecture delivered at the University of Helsinki. cms13659.hstatic.dk/upload_dir/docs/Publications/233-An-Introduction-to-the-Chinese-school-Eco-Translatology.pdf

Doorslaer, L. van (2005). The indicative power of a key word system: A quantitative analysis of the key words in the Translation Studies Bibliography. *Meta* 50(4), 1–4. https://doi.org/10.7202/019858ar

Dróth J. (Ed.), (2018). *Gépiesség és kreativitás a fordítási piacon és a fordításoktatás különböző szintjein*. L'Harmattan Kiadó.

EMT expert group (2009). *Competences for professional translators, experts in multilingual and multimedia communication*. Brussels. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/emt_competences_translators_en.pdf. 29.1.2019

Englund Dimitrova, B. (2005). *Expertise and Explicitation in the Translation Process.* John Benjamins. https://doi.org/10.1075/btl.64

Fischer, M. (2021). A terminológiai kompetencia fejlesztési lehetőségei, különös tekintettel a terminusok fordítási stratégiáira. In Fata, I. & Fischer, M. (Eds.), *Tudományterületek találkozása* (pp. 182–201). Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar.

Fóris Á. (2020). *Fordítás és terminológia. Elmélet és gyakorlat*. L'Harmattan Kiadó.

Földes A. (2015). Projektmenedzsment. In Horváth I. (Ed.), *A modern fordító és tolmács* (67–74). Eötvös Kiadó.

Gambier, Y. & van Doorslaer, L. (2010, Eds.). *Handbook of Translation Studies.* John Benjamins. https://doi.org/10.1075/hts.1

Gambier, Y. & van Doorslaer, L. (2016, Eds.). *Border Crossings: Translation Studies and other disciplines.* John Benjamins. https://doi.org/10.1075/btl.126

Gile, D. (1995). Interpretation Research: A New Impetus? *Hermes, Journal of Linguistics,* 14, 15–29. https://doi.org/10.7146/hjlcb.v8i14.25100

Gile, D. (2009). Interpreting Studies: A Critical View from Within. *MonTI. Monografías de Traducción e Interpretación*, 1, 135–155. https://doi.org/10.6035/MonTI.2009.1.6

Gutt, E.-A. (1991). *Translation and relevance. Cognition and context.* Blackwell.

Gutt, E.-A. (1998). Is the sky the limit? Reflections on scientific investigations of translation. https://www.researchgate.net/publication/340436768_Is_the_sky_the_limit_Reflections_on_scientific_investigations_of_translation_DRAFT_Version

Gutt, E.-A. (2005). Preoccupation of TS with Socio-cultural Issues. In Mossop, B., Gutt, E.-A., Peeters, J., Klaudy, K., Setton, R. & Tirkkonen-Condit, S. (2005). Back To Translation as Language. *Across Languages and Cultures* 6(2), 143–172. https://doi.org/10.1556/Acr.6.2005.2.1

Halverson, S. L. (2009). Entry on Psycholinguistic and cognitive approaches. In Baker, M. & Saldanha, G. (Eds.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies, 2nd edition* (pp. 211–216). Routledge.

Hansen, G. (2010). Integrative description of translation processes. In Shreve, G. M. & Angelone, E. (Eds.), *Translation and Cognition* (189–211). Benjamins. https://doi.org/10.1075/ata.xv.11han

Heltai, P. (2010). A fordítás monitor modellje és a fordítói beszédmód. In Navracsics, J. (Ed.), *Nyelv, beszéd, írás* (pp. 95–110). Tinta Könyvkiadó.

Heltai, P. (2012). Review of Gregory M. Shreve and Erik Angelone (Eds.), Translation and Cognition. *Across Languages and Cultures, 13*(2), 279–290. https://doi.org/10.1556/Acr.13.2012.2.9

Heltai, P. (2014). Pszicholingvisztikai és neurolingvisztikai eljárások a fordítástudományban. *Fordítástudomány*, *16*(2), 5–23.

Heltai, P. (2018). Fordításnyelv irodalmi és szakfordításban. In Robin, E. & Zachar, V. (Eds.), *Fordítástudomány ma és holnap* (pp. 91–110). L'Harmattan.

Heltai, P. (2019). Review of Baumgarten S. & Jordi Cornellà-Detrell (Eds.), Translation and Global Spaces of Power. *Across Languages and Cultures, 20*(2), 281–289. https://doi.org/10.1556/084.2019.20.2.8

Holmes, J. S. (1988). The Name and Nature of Translation Studies. In Holmes, J. S. (Ed.), *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies* (pp. 66–80). Rodopi. https://doi.org/10.1163/9789004486669

Holz-Mänttäri, J. (1984). *Translatorisches Handeln: Theorie und Methode.* Suomalainen Tiedeakatemia.

Horváth P. I. (2009). *A lektori kompetencia.* (Doktori doisszertáció) Budapest: ELTE.

Horváth P. I. (2011). *A szakfordítások lektorálása. Elmélet és gyakorlat.* Tinta Könyvkiadó.

Horváth, I. (2021). *Tolmácsolás, digitalizáció, mesterséges intelligencia.* Akadémiai Kiadó. https://doi.org/10.1556/9789634546801

Horváth, I. (2015, Ed.). *A modern fordító és tolmács.* ELTE Eötvös Kiadó.

House, J. (1997). *Translation Quality Assessment: A Model Revisited*. Narr.

House, J. (2009). *Translation*. Oxford University Press.

House, J. (2013). Towards a new linguistic cognitive orientation in translation studies. *Target 25*(1), 46–60. https://doi.org/10.1075/target.25.1.05hou

Hu, G. (2020). *Eco-Translatology: Towards an Eco-paradigm of Translation Studies.* Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-15-2260-4

Jakobsen, A. L. (1999). Translog documentation: version 1.0. In Hansen, G. (Ed.), *Probing the process in translation: Methods and results* (pp. 151–186). Samfundslitteratur.

Jakobsen, A. L. (2019). Moving Translation, Revision, and Post-editing Boundaries. In Dam, H. V., Brøgger, M. N. & Zethsen, K. K. (Eds.), *Moving Boundaries in Translation Studies* (64–80). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315121871-5

Jakobson, R. (1959). On Linguistic Aspects of Translation. In Brower, Reuben A. (ed.), *On Translation (pp. 232–239).* Oxford University Press. https://doi.org/10.4159/harvard.9780674731615.c18

Jiménez-Crespo, M. A. (2019). Localisation research in translation studies: Expanding the limits or blurring the lines? In Dam, H. V., Brøgger, M. N. & Zethsen, K. K. (Eds.) *Moving Boundaries in Translation Studies* (pp. 26–44). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315121871-3

Klaudy, K. & Heltai, P. (2020). Re-Domestication, Repatriation and Additional Domestication in Cultural Back-Translation. *Across Languages and Cultures* 21(1), 43–65. https://doi.org/10.1556/084.2020.00003

Klaudy, K. (1999). *Bevezetés a fordítás elméletébe és gyakorlatába*. Scholastica.

Kóbor, M. & Csikai, Zs. (2017). *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez*. Kontraszt.

Koskinen, K. & Paloposki, O. (2010). Reprocessing texts. The fine line between retranslating and revising. *Across Languages and Cultures* 11(1), 29–49. https://doi.org/10.1556/Acr.11.2010.1.2

Kovács, T. (2018). Transzkreáció, copywriting, szoftverlokalizáció: fogalmi meghatározások. In Dróth, J. (Ed.), *Gépiesség és kreativitás a fordítási piacon és a fordításoktatás különböző szintjein* (pp. 157–166). L'Harmattan Kiadó.

Lanstyák, I. & Heltai, P. (2012). Universals in Language Contact and Translation. *Across Languages and Cultures, 13*(1), 99–122. https://doi.org/10.1556/Acr.13.2012.1.6

Laszkács, Á. (2020). *Frazémák újrafordítása a színpadon játszott drámákban*. Doktori értekezés. ELTE.

Laviosa, S. (2019). Translanguaging and translation pedagogies. In Dam, H. V., Brøgger, M. N. & Zethsen, K. K. (Eds.), *Moving Boundaries in Translation Studies* (pp. 181–199). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315121871-12

Lesznyák, M. (2007). Conceptualizing translation competence. *Across Languages and Cultures, 8*(2), 99–122. https://doi.org/10.1556/Acr.8.2007.2.2

Malmkj*æ*r, K. & Windle, K. (2011). *The Oxford Handbook of Translation Studies*. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199239306.001.0001

Meylaerts, R. (2013). Multilingualism as a challenge for translation studies. In Millan-Varela, C. & Bartrina, F. (Eds.), *Routledge handbook of translation studies* (pp. 519–533). Routledge.

Mossop, B. (2001). *Revising and Editing for Translators*. St. Jerome Publishing.

Mossop, B. (2003). A Socially Neutral Definition of Translating. http://www.yorku.ca/brmossop/SociallyNeutralDefinition.htm (2021.06.12)

Mossop, B. (2016). Intralingual translation. a desirable concept? *Across Languages and Cultures, 17*(1), 1–24. https://doi.org/10.1556/084.2016.17.1.1

Mossop, B., Gutt, E.-A., Peeters, J., Klaudy, K., Setton, R. & Tirkkonen-Condit, S. (2005). Back To Translation as Language. *Across Languages and Cultures, 6*(2), 143–172. https://doi.org/10.1556/Acr.6.2005.2.1

Munday, J. (2007). Translation and Ideology. *The Translator, 13*(2), 195–217. https://doi.org/10.1080/13556509.2007.10799238

Munday, J. (2012). *Introducing Translation Studies*. Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203121252

Muñoz Martín, R. (2010). On paradigms and cognitive translatology. In Shreve, G. M. & Angelone, E. (Eds.), *Translation and Cognition* (pp. 169–187). John Benjamins. https://doi.org/10.1075/ata.xv.10mun

O'Brien, S. (2010). Controlled language and readability. In Shreve, G. M. & Angelone, E. (Eds.), *Translation and Cognition* (pp. 143–165). John Benjamins. https://doi.org/10.1075/ata.xv.08obr

Orellana, M. F. (2017). Dialoguing across differences: The past and future of language brokering research. In Antonini, R. Cirillo, L., Rossato, L. and Torresi, I. (Eds.), *Non-professional Interpreting and Translation* (pp. 65-80). John Benjamins. https://doi.org/10.1075/btl.129

PACTE Group (2003). Building a Translation Competence Model. In Alves, F. (Ed.), *Triangulating Translation: Perspectives in Process Oriented Research* (pp. 43–66). John Benjamins. https://doi.org/10.1075/btl.45

PACTE Group (2005). Investigating Translation Competence: Conceptual and Methodological Issues. *Meta* 50(2), 609–618. https://doi.org/10.7202/011004ar

Paksy, E. (2017). Review of Antonini, R. Cirillo, L., Rossato, L. & Torresi, I. (Eds.), Non-professional Interpreting and Translation. *Across Languages and Cultures, 20*(2), 291–295. https://doi.org/10.1556/084.2019.20.2.9

Pusztai-Varga, I. (2018). Élet ÉS fordítás: műfordítói kompetencia régen és ma. *Fordítástudomány* 20(1), 36–47.

Robin, E. & Zachar V. (2018, Eds.). *Fordítástudomány ma és holnap.* L'Harmattan Kiadó.

Robin, E. (2015a). *Fordítási univerzálék a lektorált fordításokban*. Doktori értekezés. ELTE.

Robin, E. (2015b). A fordító mint lektor. In Horváth, I. (Ed.), *A modern fordító és tolmács* (pp. 35–46). ELTE Eötvös Kiadó.

Robin, E. (2017a). Review of Gambier, Y. & van Doorslaer, L. (Eds.), *Border Crossings: Translation Studies and other disciplines*. *Across Languages and Cultures, 18*(2), 323–333. https://doi.org/10.1556/084.2017.18.2.9

Robin, E. (2017b). A lektorálás oktatásának kérdései a szakfordítóképzésben. In Kóbor, M. & Csikai, Zs. (2017). *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez* (pp. 89–106). Kontraszt.

Sereg, J. (2015). Review of Kaindl, K. & Spitzl, K. (Eds.), Transfiction: Research into the Realities of Translation Fiction John Benjamins. *Across Languages and Cultures, 16*(1), 149–153. https://doi.org/10.1556/084.2015.16.1.8

Setton, R. (2005). Position of Linguistics in Translation Studies. In Mossop, B., Gutt, E.-A., Peeters, J., Klaudy, K., Setton, R. & Tirkkonen-Condit, S. Back To Translation as Language. *Across Languages and Cultures, 6*(2), 147–149, 161–163. https://doi.org/10.1556/Acr.6.2005.2.1

Shreve, G. M. & Angelone, E. (2010, Eds.). *Translation and Cognition*. John Benjamins. https://doi.org/10.1075/ata.xv

Snell-Hornby, M. (2006). *The Turns of Translation Studies*. John Benjamins. https://doi.org/10.1075/btl.66

Sohár, A. (dátum nélkül). A fordítástudomány és irányzatai – vázlat. https://www.academia.edu/9660597/A_fordítástudomány_és_irányzatai. 2021.06.05.

Tamás, D. (2015). A fordító mint terminológus. In Horváth I. (Ed.), *A modern fordító és tolmács* (pp. 47–66). ELTE Eötvös Kiadó.

Tirkkonen-Condit, S. (2005). The Monitor Model Revisited: Evidence from Process Research. *Meta* 50(2), 405–414. https://doi.org/10.7202/010990ar

Tu, Qu. & Li, Ch. (2017). A Review on Textless Back Translation of China-Themed Works Written in English. *Studies in Literature and Language, 14*(1), 1–7. http://dx.doi.org/10.3968/9177

Vandepitte, S. (2008). Remapping Translation Studies: Towards a Translation Studies Ontology. *META, 53*(3), 569–588. https://doi.org/10.7202/019240ar

Vándor, J. (2009). *Adaptáció és újrafordítás*. Doktori disszertáció. ELTE.

Varga, Á (2011). *A gépi fordítás minősége és javítási lehetőségei*. Doktori disszertáció. ELTE.

Venuti, L. (1995). *The Translator's Invisibility.* Routledge.

Venuti, L. (2004). Retranslations: The Creation of Value. In Faull, K. M. (ed.), *Translation and Culture* (pp. 26–27). Bucknell University Press.

Wagner, V. (2015). Vendormenedzsment. In Horváth I. (Ed.), *A modern fordító és tolmács* (pp. 75–82). ELTE Eötvös Kiadó.

Wang, H. Y. (2009). *Criticisms on cultural translation*. China Remin University Press.

Wang, H. Y. (2015). Textless back translation reviewed and reconsidered – with examples from a judge Dee mystery and other works. *Shanghai Journal of Translators,* (3), 1–9.

Williams, J. **&** Chesterman, A. (2002). *The map: A beginner's guide to doing research in Translation Studies*. St. Jerome.

Zachar, V. (2018). Sajtó és fordítás, In Robin, E. & Zachar V. (Eds.), *Fordítástudomány ma és holnap* (pp. 192–204). L'Harmattan Kiadó.

Zethsen, K. K. (2018). Access is not the same as understanding. Why intralingual translation is crucial in a world of information overload. *Across Languages and Cultures, 19*(1), 79–98. https://doi.org/10.1556/084.2018.19.1.4

Changes in translation research topics from the 1990s to the present

Translation studies has officially existed since 1972, but since the 1990s the amount of research and the number of research areas and topics have increased dramatically. On the theoretical side, the most important influences have come from cognitive linguistics, communication theory, psycholinguistics, neurolinguistics and sociology, while on the practical side the development of corpus linguistics and the technological advances that have changed the nature of the practice of translation have played the most important role and led to the emergence of new fields of research. This article describes the new theoretical developments, the changes that have taken place in methods and research tools and some of the new research areas and topics. It discusses the risks involved in some of the new research trends and the ways in which those risks can be avoided. It calls for further research in particular areas.

Keywords: translation theory, research methods, research tools, research topics, risks